

Петренко О.Б.

к. пед. н.,

доцент, докторант

Рівненський державний

гуманітарний університет

РОЛЬ ЖІНОК-ВОЛИНЯНОК У ПОШИРЕННІ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (ПЕРІОД РАННЬОГО БАРОКО)

У роботі піднімається питання про роль жінок у поширенні освіти в Україні в період раннього бароко.

This article rises the problem of the women's role in the spreadening of education in Ukraine in the period of early Baroque.

Період з початку XVII – до кінця XVIII століття вітчизняної історії репрезентує складний специфічний процес переходу від середньовічної до ранньомодерної культури, якому притаманне співіснування старих форм свідомості з новими раціоналістичними уявленнями. У соціокультурному контексті цей період відомий в історії України як доба українського бароко [16].

Культура початку XVII століття є однією з цікавих і малодосліджених тем в історії розвитку України, педагогічної думки і педагогіки як науки, зокрема. Саме у цей період було закладено підвалини для становлення вітчизняної педагогічної думки, сформовано реформаційні освітні ідеї, які в подальшому функціонували і розвивалися в межах культури українського бароко.

Аналіз українського бароко як архітектурного стилю здійснено у працях Д.С.Наливайка “Україна в західноєвропейських історико-літературних пам’ятках доби Відродження” і “Українське бароко в контексті європейського літературного процесу XVII ст.”, де сутність цього культурного феномену розглядається у “синтезі середньовічних і ренесансних елементів” [1].

У контексті останнього, І.Іваньо аналізує бароко як архітектурний

стиль у статті “Про українське літературне бароко”, робить висновок про засвоєння в Україні ренесансних ідей і мотивів [1]. Однак обидва автори лише принагідно торкалися теми педагогічного бароко, не маючи на меті більш достеменно висвітлити його вияв на українському культурному ґрунті. Глибший аналіз проблеми розвитку педагогічної думки і освіти здійснено в дослідженнях В.Бескорсої, І.Лоського, Г.Нудьги, Д.Оляничина [1]. Ці праці присвячені питанню участі українців у західноєвропейському освітньому процесі, здобуття ними освіти поза межами України у відомих університетах тогочасної Європи.

Однак, аналіз зазначених джерел дає підстави констатувати, що цілий спектр соціокультурних, світоглядних і навіть педагогічних аспектів проблеми залишаються малодослідженими, зокрема роль жінок у становленні освіти в Україні, що, власне, і зумовило потребу в їхньому осмисленні та висвітленні.

Саме тому метою цієї статті є здійснення історико-педагогічного аналізу ролі жінок-волинянок у становленні освіти в Україні періоду раннього бароко.

Виокремити в такому творчо насиченому і різноспрямованому у своїх духовних пошуках періоді роль жінок у поширенні освіти, на нашу думку, важливо з огляду на розширення і поглиблення знань про цю недостатньо досліджену епоху, без осмислення якої неможливо зрозуміти сутність сучасних освітніх процесів в Україні.

Всебічне й глибоке вивчення українського феномену участі жінок у поширенні освіти не лише заповнює прогалини у вітчизняній історії культури та освіти, але й сприяє кращому усвідомленню джерел виникнення культури бароко, дає фактичні докази особливого місця української жінки у соціокультурному просторі держави, сприяє відновленню гендерного паритету.

Для того, аби зрозуміти специфіку педагогічних процесів періоду бароко вважаємо необхідним детальніше зупинитись на сутності цього стилю. Як стверджує В.Литвинов [10], стиль бароко з’явився в Україні на початку XVII і проіснував до кінця XVIII століття, прийшовши на зміну стилю Відродження. Цей новий стиль самовираження сформувався в Західній Європі після спустошувальних війн, в умовах соціальної несправедливості, на основі контрреформації. Стиль бароко втілює у собі почуття падіння ренесансних ідеалів і загострене усвідомлення соціальних, релігійних та економічних криз, які в той час переживала Європа. Митці бароко, насамперед, намагалися бачити цілісну картину світу і людину як частину цього божественного світу. Тому епоха бароко за своєю сутністю є важливим етапом постсередньовічного розвитку європейського суспільства і формування культурної свідомості Нового часу. Культура бароко не обіцяла

людям легкого і ясного щастя на землі, вона не спокушала їх полегшеними відповідями на вічні питання, але вчила бути совісними, мудрими, свідомими своєї приналежності до вічності. Цей стиль за своєю сутністю втілював у суспільне життя ідеї усвідомлення людини як незаперечної унікальності і цінності для розвитку суспільства, надаючи особливого значення її психології, емоційному та духовному життю, художній експресії, а також матеріальним чинникам існування [16].

У такому контексті українське бароко як у мистецькому, так і в соціокультурному контексті, мало свої суто національні особливості і певні відмінності від європейського, що виявлялось у ставленні суспільства до людини і, насамперед, до жінки як особистості. Провідними чинниками таких сутнісних відмінностей було те, що українська барокова культура формувалась і розвивалась на відмінному ідеологічному ґрунті, в інших соціально-історичних умовах, ніж західноєвропейська. Крім того, бароко формувалося протягом XVII-XVIII століть, у той час, коли в Україні існувало два історичних державних утворення. Перше, – коли вона входила до складу Польсько-Литовської держави, друге – коли була фактично приєднана до складу Росії. Ця епоха в українській культурі відзначена прагненням до життєрадісності, добра, любові, в той час, коли західноєвропейському бароко була притаманна схильність до екзальтації, містицизму, теми смерті, страждань, мучеництва. Українські культурні діячі, звертаючись у своїй творчості до подібних тем, трактували їх у реальному життєво-конкретному плані, а не в містичному. Як зазначає український дослідник бароко С. Колесник, “українське бароко – безсмертний витвір історичної мрії нашого народу” [7].

Також українське бароко мало власні, суто національні народні традиції, які, перекликаючись і сплітаючись у специфічну культурну канву, безумовно вплинули на розвиток педагогічної думки і освіти [12, 203]. Універсальність його полягала в тому, що, не будучи чистим культурним напрямом, воно переломлювало через єдину систему барокового менталітету життєві, культурні, освітні та національні цінності своєї епохи [8].

Представники стилю бароко не сприймали ренесансну ідею гармонії розуму та почуттів, вони вважали, що пристрасті мають підкорятись розуму. Тому зародження і становлення освіти характеризувалось, насамперед, напрацюванням комплексу ідей, які розвивалися в контексті епохи бароко.

Так, вітчизняні просвітителі періоду бароко обґрунтували принцип всебічної освіти. Вони були переконані, що “справжня мудрість і правдива наука” неможливі без ґрунтовної освіти. Остання розпочинає синонімічний ряд: освіта – наука – знання – мудрість, а тому, коли мова йшла навіть лише про другий, третій або четвертий компонент згаданого ряду, освіті

відводилось ключове місце. Українські діячі не обмежувалися лише деклараціями про значення освіти, але й самі брали активну участь у її поширенні, засновували різного роду школи, друкарні, науково-освітні осередки, братства, де гуртувались представники гуманітарних професій – учителі, вчені, письменники, митці [10].

Як стверджує О.Джеджора, період бароко можна назвати “епохою освітнього відродження в Україні” [4].

На початку XVII ст. у розвитку української освіти особливу роль відігравали братства, зусиллями яких постала й поширилася народна школа з релігійним забарвленням. Школи значною мірою сприяли розвитку національної свідомості, піднесенню культурного рівня українського народу. Найвідомішими в той період були Львівська, Острозька, Київська школи. У діяльності двох останніх особливу роль відіграли дві жінки, волинянки, дві Гальшки.

Слід зазначити, що в українській історії було **дві** різні постаті, **дві жінки з однаковим іменем**, які народилися на Волині і зробили великий внесок у розвиток освіти. Насьогодні існують публікації, у яких автори помилково стверджують, що в історії української освіти існувала одна Гальшка. Так, у статті “Острозька академія – перший осередок особистісно орієнтованої педагогіки в Україні” її автор Л.А.Заболоцька зазначає, що “віддаючи належне князю Костянтину в створенні в Острозі навчального закладу, будемо пам’ятати, що біля витоків цієї школи стояла ще одна знатна особа – Гальшка (Єлизавета) Гулевичівна-Острозька. Це ім’я кілька разів зустрічається на сторінках вітчизняної історії – Гальшка була одним із фундаторів братської школи в Києві, що покладає початок Києво-Могилянському колегіуму (академії)” [9]. Аналізуючи зазначене, доходимо висновку, що діяльність двох волинських меценаток описується як діяльність однієї, причому автор публікації навіть пропонує нове ім’я – Гальшка (Єлизавета) Гулевичівна-Острозька, яке склала з двох.

Тому ми зупинимось на визначенні ролі Гальшки Острозької в розвитку Острозької школи та Гальшки Гулевичівни Лозки у діяльності Київської школи.

Аналіз пам’яток історії цього періоду свідчить, що суспільне становище українських жінок на початку XVII століття, на відміну від Західної Європи та Росії, залежало не від суспільного статусу чоловіка, а визначалося її власним майновим становищем. Жінка як значима одиниця суспільства, у вирішенні багатьох життєво важливих питань була переважно рівноправною з чоловіком, оскільки користувалася багатьма правами, мала доступ до початкової освіти. Так, І.Огієнко наводить приклад із записок відомого арабського мандрівника Павла Алепського, який у 1653 році був

приємно вражений тим, що “по всій козацькій землі дивний та гарний факт спостерігали ми: всі вони (українці – О.П.), за малим винятком, грамотні, навіть більшість їхніх жінок та дочок уміють читати й знають порядок служб церковних та церковні співи. Всі діти вміють читати, навіть сироти” [14]. Жінки у цей період користувалися широкою свободою і правовою незалежністю [3].

Саме такою жінкою була Гальшка (Єлизавета) Острозька (1539-1582), донька князя Іллі Острозького, внучка князя Костянтина, племінниця князя Василя-Костянтина Острозького, відома своїм нещасливим життям і стійкістю та непохитністю вірі своїх батьків.

Народжена у м. Острозі через три місяці після смерті батька, власниця майже сотні міст, понад тисячі сіл і кількадесятьох замків, вона чотирнадцять років жила замкненою у вежі, а землі перейшли у польські руки [10, 114]. Проти волі матері Гальшки, Беати, дядько Василь Острозький дав згоду на шлюб племінниці з князем Дмитром Сангушком, героєм оборони Житомира від татар. У 1553 році відбулось одруження і поєднало два провідні княжі роди України, що не сподобалось польському королю. Чоловіка Гальшки оголосили поза законом, а у 1554 році задушили. Король Сигізмунд Август видав юну вдову за значно старшого воєводу Лукаша Гурку. Гальшка разом із матір'ю, не визнаючи цього шлюбу, переховувалися у Львівському домініканському монастирі, де Беата (мати Гальшки) у 1559 році уклала третій шлюб дочки – із князем Семеном Слуцьким. Таким чином 20-річна жінка втретє була обвінчана. Однак сила і королівська підтримка була на стороні Гурки, який після збройної облоги заволодів Гальшкою і вивіз у свій маєток у Шамотулах (Велика Польща). Не підкорившись нав'язаному їй чоловікові, Гальшка Острозька чотирнадцять років провела у “вежі чорної княгині” – одній із башт Шамотульського замку, названий так у зв'язку із траурним вбранням, у якому вона зрідка з'являлася на люди [10, 114]. Гальшка вела аскетичний спосіб життя і не спілкувалася ні з ким, окрім служниць. Зрідка до замку навідувався і власник – Лукаш Гурка, на той час познанський воєвода. І лише після його смерті, в 1573 році, 33-річна княгиня залишила замок у Шамотулах і переїхала на батьківщину, в місто Дубно до родового маєтку батька. Гальшка брала безпосередню участь у господарських справах, виступала перед свідками в суді. Вона чітко і ясно усвідомлювала свої дії, хоча її вважали божевільною. Свідченням цього є написання княгинею в місті Турові заповіту (тестаменту), датованого 16 березня 1579 року. Згідно заповіту, окрім поділу майна між родиною та слугами, свої права на маєтності покійних на той час батьків, включаючи і

Острог (узурпований другим чоловіком матері, Беати Костелецької, Альбертом Ласським, а згодом і королем), княжна передала дядькові Василю-Костянтину Острозькому (1526-1608), який, завдяки сприятливій для Острозьких політичній ситуації у державі, зумів повернути їх у володіння свого роду. Крім того Гальшка виділяла величезну суму (“шість тисяч грошей лічби литовської”) на заснування та матеріальну підтримку “шпиталю та школи Острозької” [13]. Тому її справедливо називають меценаткою доби пізнього Середньовіччя, яка спрямовувала свої “інвестиції” на розвиток першого вищого навчального закладу на території Східної Європи [там само]. Завдяки Гальшці та її дядькові Василю-Костянтину постали “Волинські Афіни” – освітній та культурний центр в Острозі.

Інша волинянка, Гальшка (Єлизавета) Гулевичівна (1575-1642), дочка волинського шляхтича Василя Федоровича Гулевича, народилася ймовірно в с. Затурці (нині Локачинського району Волинської області). Дитинство Гальшки пройшло на Волині, в маєтках батька, яких у Володимирському і Луцькому повітах у нього було значне число [2]. Василь Федорович займав високі виборні посади – володимирського підстарости, каптурового судді Володимирського повіту, володимирського і луцького войськового, обирався депутатом від Волинського воєводства на Люблінський коронний трибунал. Хоча про освіту Гальшки Гулевичівни не маємо жодних документальних свідчень, але можемо стверджувати, що її турбота про школу не постала на голому місці. Напевно, Гальшка здобула досить високу для того часу освіту. Цей висновок підтверджується тим, що зберігся автограф, який вона залишила польською і українською мовами: “Гальшка Гулевичовна Стефанова Лозчина Маршалкова Мозирська рукою власною” [2]. Твердість руки й каліграфічний почерк свідчить про те, що писати їй доводилось досить часто і робила вона це вправно. Очевидно також, що вона добре знала історію Батьківщини, за долю якої вболівала, і робила все можливе для навчання молодого покоління, виховання його на патріотичних засадах. До того ж, її знайомство і співпраця з видатними вченими того часу, такими як Мелетій Смотрицький, Ісаєя Копинський, Петро Сагайдачний, також свідчить про високий рівень її освіти.

Перший шлюб Гальшки з Христофором Потієм виявився нетривалим. Вона швидко стала вдовою. Другий шлюб був укладений з мозирським маршалком Стефаном Лозкою, заможним київським шляхтичем. Після 1606 року Гальшка Гулевичівна Лозчина переїздить з Волині до Києва, де в подарунок отримує від чоловіка один із його будинків на Подолі. Цей район особливо постраждав від великої київської пожежі 1614 року. Саме в той час Гальшка Гулевичівна вирішила подарувати свою кам’яницю з двором на Подолі і ще 10 тисяч польських злотих київській православної громаді для влаштування шпиталю, а також школи і монастиря. 15 жовтня 1615 року вона подарувала Київському братству садибу на Подолі під монастир та “школу

дітям, так шляхетським, як і міським”. Того ж року її коштом була заснована школа “наук елліно-словенського і латино-польського письма”, яка стала родоначальницею майбутньої славетної Києво-Могилянської академії. Дар цей зробила вона “з любови й прив’язання до українського народу” [15, 88]. На основі цієї фундації постало київське православне Богоявленське братство. Ігуменом до братського монастиря Гальшка запросила Ісаю Копинського, який був ректором близько 15 років. Після нього настоятелем школи і Воскресенської церкви був Іов Борецький. У 1632 р. зусиллями нового митрополита Петра Могили київська братська школа була об’єднана зі школою Києво-печерської лаври і саме цій новій шкільній установі судилося перерости в потужний освітній заклад зі статусом академії.

У 1618 р. Гальшка Гулевичівна, знову овдовіла і переїхала у Рожів, на Київщині, в маєток свого покійного чоловіка, де, як свідчать архівні документи, ще якийсь час господарювала [2].

Останній період життя волинської шляхтички практично не представлений документально. Так 31 березня (за ст.ст.) 1642 р. на судовому засіданні луцького гродського уряду було прозвітовано про запис (таким чином, затвердження) в луцькі актові книги “тестаменту остатнее воли зошълое панее Гальшки Гулевичовъны Стефановое Ложчиное, маршалковое Мозырское” [2]. Цей документ певною мірою дає можливість реконструювати життя Гальшки Гулевичівни в 30-і роки XVII ст. Заповіт вона написала в Луцьку. Він датується 2 квітня 1641 року. Луцьким братським інституціям – церкві, монастирю і шпиталю, Гулевичівна відписала щедрю пожертву в 450 злотих. Крім цього, Луцькому чернчицькому монастирю і священникам чернчицькому і Пречистенському також подарувала гроші. Гальшка заповідала поховати її у крипті церкви луцького Хрестовоздвиженського братства.

Таким чином, серед видатних діячів національно-культурного відродження епохи бароко, особливо виділялися постаті двох жінок-волинянок, Гальшки Острозької та Гальшки Гулевичівни Лозки, які брали активну участь у розбудові національної школи. Своєю діяльністю вони започаткували ще один прояв участі жіноцтва в процесі розвитку освіти – меценатство, пожертву заради творення української нації, української культури.

Відома українська вчена Марта Богачевська – Хом’як назвала свою відому працю “Білим по білому”. Пояснення нею назви книги, на нашу думку, є досить вдалим алегоричним висвітленням громадської ролі української жінки: “Білим по білому – одна з найвишуканіших форм української вишивки: гладь білими нитками по білому полотну з вирізуванням. Щоб побачити білий візерунок довкола витятого простору, треба добре придивитись. Такою і є роль жінки в українському громадському житті й історії України – треба уважно придивитись, щоб осягнути цю частіше оспівану, ніж вивчену “берегиню”, – щоб зрозуміти: вирізування

окреслює простір, а не його відсутність, і брак відомостей про жінок не означає, що жінок не було. Про них просто не писали” [5].

Підсумовуючи сказане, хочеться накреслити перспективи подальшого розгляду питання. Це, насамперед, питання про роль жінки в збереженні українських народних традицій, звичаїв, у збереженні й становленні національної системи виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бескорса В.М. Трансформація бароко в художній культурі України ХУІІ-ХУІІІ ст. Автореферат дисертації ... канд. мистецтвознавства. – Харків, 2005. – 23с.
2. Гайдай Л.І. Гулевичівна Єлизавета (Галшка) Василівна // Гайдай Л.І. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях: Навч. посіб. – коментар. – Луцьк, 2000. – С. 122-123.
3. Грицяк Н. Гендерний паритет сучасності // Завуч. – 2000. – № 32 (вкладка).
4. Джеджора О. Історія Європейської цивілізації. – Львів: вид-во ЛБА, 1999 р.
5. Жінки України: Біографічний енциклопедичний словник / Укладачі: Л.Г.Андрієнко та ін.; редколегія: М.А.Орлик (голов. ред.) та ін. – К.: Фенікс, 2001. – 560 с.
6. Козуля О. Жінки в історії України. – К.: Український центр духовної культури, 1993. – 255с.
7. Колесник С. Перлини українського бароко // День. – 2003. – № 122, п’ятниця, 18 липня.
8. Кримський С. Менталітет українського бароко // Розбудова держави. – 1999. – № 7. – С. 126-135.
9. Заболоцька Л.А. Острозька академія – перший осередок особистісно орієнтованої педагогіки в Україні / Педагогіка: Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – № 4. – Бердянськ: БДПУ, 2005. – 210 с., С. 112-117.
10. Литвинов В.Д. Ренесансний гуманізм в Україні (Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії ХV-ХVІІ ст.). – К., 2000. – 472 с.
11. Луговий Ол. Визначне жіноцтво України: Історичні життєписи. – К.: Дніпро, 1994. – 335с.
12. Макаров А. Світле українського бароко. – К.: Мистецтво, 1994. – 286 с.
13. Мицько І.З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – К.: Вища школа, 1990. – 290 с.
14. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. – К.: Довіра, 1992. – 140 с.
15. Полянська-Василенко Н. Видатні жінки України. – Вінніпег-Мюнхен, 1969. – 160 с.
16. Українська та зарубіжна культура / За ред. М.М. Заковича. – К.: Знання,

2001. – 617 с.